

Jiří Dan

Březinovy neviditelné světy - pokus o psychologickou interpretaci díla Otokara Březiny

Anotace:

Text Březinovy eseje Mír s odkazy na jeho tvorbu básnickou bude základem pro pokus o psychologickou interpretaci jeho myšlenek. Budou hledány mosty mezi metaforami básníka a jazykem analytické psychologie C. G. Junga, který argumentuje ve prospěch reálné existence "neviditelného", lidským smyslům skrytého, ale reálně existujícího "skutečného" světa. Poznání a rozpoznávání zákonů a působení onoho neviditelného světa v díle Březinově a jejich zprostředkování v jazyce psychologických konstruktů by mohlo být cestou k hlubšímu, nezvyklému využití myšlenek Otokara Březiny pro vysvětlování současného světového dění i pro potvrzení geniální jasnozřivosti Mistra.

Dílo Otokara Březiny bylo již za jeho života čteno, inspirovalo k diskuzím, vážnému zamyšlení i k napodobeninám. Básník a myslitel sám se setkával s pochopením i nepochopením. Opakované návrhy na udělení Nobelovy ceny však jistě byly projevem uznání vědeckých a morálních autorit. Jeho dílo se stalo předmětem systematického bádání především literární vědy a estetiky, jeho jazyk období symbolismu je samozřejmě velkou výzvou pro překladatele.

Esej Otokara Březiny Mír začíná touto větou: „Veškerý boj na zemi je jenom obrazem boje ve světě neviditelném“ (Březina 1996, s. 144). Podnítila mě k zamyšlení, zda je možno k Březinovu dílu přistoupit z pozic současné psychologie. Vždyť praktikující psycholog se při vysvětlování lidského chování pohybuje ve světě neviditelném. Vysvětlit chování člověka v normě i patologii lze jen pomocí pojmů, konstruktů, které nejsou přímo přístupné pozorování. Cílem této úvahy je prezentovat metodologická východiska a první kroky na cestě k takovéto psychologické analýze Březinova díla. Hledáme odpověď na otázku, zda je možno jeho myšlenky chápat jako věcný popis reality, který je možno věcně zkoumat. Činíme tak s rizikem počátečního nepochopení, ale v naději, že si ve věcné diskuzi ověříme sílu svých argumentů. Sluší se nejdříve popsat svoji metodu a svá východiska.

Jak uvádí současný přední německý metodolog Rainer Westermann:

„... základní charakteristikou vědeckého společenství je jeho paradigma. Představuje specifické odborné, formující základy a představuje všemi členy sdílené názory, tj. všeobecně akceptované pojmosloví, teoretické předpoklady a empirické souvislosti, světový názor, normy, hodnoty, modely, analogie a metafory spočívající v základech společného výzkumu,

všeobecně akceptované standardy pro vypracování, ověřování a modifikaci hypotéz a teorií, stejně tak jako příklady reprezentující paradigma, paradigmatické příklady.

Paradigmatické příklady jsou vzorová řešení problémů, jak je například nacházíme v učebnicích. V těchto příkladech je vyjádřeno, co patří k paradigmatu: vědeckým společenstvím uznané teorie, definování metod zkoumání, tvoření pojmů a jejich operacionalizace“ (Westermann 2000, s. 199 – 200).

V psychologii představují nejvýznamnější příklady paradigmat behaviorismus a kognitivismus. Paradigmata operující s pojmem nevědomí, ať už individuálním, rodinným či kolektivním, zůstanou z hlediska počtu psychologů, kteří se k nim přihlásí jako ke svému paradigmatu první volby, vždy mimo hlavní proud behavioristického, kognitivistického nebo popularizujícího uvažování. Žádné psychologické paradigma ovšem není tak nesporné a dominující jako paradigmata vyzrálých přírodních věd. Pokud nechceme podlehnout tlaku peněz, pokušení moci a nepsychologů v psychologii – poznají se například podle toho, že rádi a často, a to i veřejně, komunikují o komunikaci, nebo se prohlašují za odborné psychology, aniž by měli příslušné vzdělání – musíme trvat na tom, že psychologie je věda multiparadigmatická, v níž vedle sebe existují rozdílná vědecká společenství s rozdílnými paradigmaty. Musíme připomínat, že – řečeno s klasiky - kritériem pravdy je praxe a skutečnost je to, co působí. Je možno myšlením vybudovat vědeckou teorii, která je logicky bezchybná, avšak praxe prokáže její nefunkčnost. Pokud se jedná o dílčí koncepci přírodních věd, která nepřekročí rámec laboratoří, může být tato teorie jen zajímavým úkrokem na cestě vědeckého poznání. Pokud šlo o makroekonomickou teorii, jejíž realizace zasáhla a zhoubně ovlivnila životy miliónů lidí, můžeme se jen s trpkostí ptát, na jakém nesplnitelném předpokladu byla teorie vybudována. Proto je vznesen požadavek na poměřování tvrzení vědeckých praxí. Jestliže nějakým vědeckým konstruktem (to znamená definovaným a v rámci vědecké teorie užívaným pojmem) vysvětlují realitu a zároveň pravdivost vědecké teorie byla prověřena praxí, není tento pojem fikcí, ale „skutečností, která působí“.

Vědecké poznávání a poznání je jednou z cest k pravdě. Stačí připomenout též poznání zprostředkované uměním. Pokud náš postup označíme za vědecký a toto tvrzení prokážeme, má to přinejmenším dvě výhody. Základním atributem vědeckého přístupu je schopnost popsat svoji metodu. Výsledky musí být objektivní, nezávislé na osobnosti vědce. Věda popisuje skutečnost, nabízí vysvětlení a porozumění realitě, jednotlivé případy se snaží zařadit do kategorií. Musíme si však být vědomi omezení, která s sebou vědecký přístup přináší. Věda vždy musí redukovat realitu a v oblastech poznání, které se týkají základních otázek

existence člověka a světového dění, jsou její výkony vždy vázány na reálný prostor a čas. Pro stručnost a přehlednost ponecháváme stranou některé směry uvažování teoretické fyziky. Otokar Březina ve svém díle ukazuje obraz Univerza, v němž existuje svět viditelný, rozprostřený ve viditelném prostoru, s ději odehrávajícími se v reálném čase, a svět neviditelný, v němž přinejmenším platí jiná časová měřítka: „... zápasu, jenž od věků do věků se šíří... hlaholí z nesčíslných světů kosmu“ (Březina 1996, s. 144).

Významné učebnice psychologie, významné encyklopedie a kolekce slovníků prezentují spíše paradigmatu kognitivní a behaviorální. Z hlubinných psychologů je z důvodů, které by si zasloužily hlubšího vysvětlení, v současných reprezentativních příručkách nejvíce prostoru dáváno Sigmundu Freudovi, jen okrajově jsou zmiňováni Carl Gustav Jung a Alfred Adler, informace o Leopoldu Szondim buď úplně chybí, nebo se omezují pouze na několik myšlenek. Například v reprezentativní učebnici psychiatrie renomovaného vydavatelství (Wolfgang Lutz, Lehrbuch Psychotherapie, Hans Huber Bern, 2010) nacházíme tři odkazy na Sigmunda Freuda, ale ani jeden odkaz, ani jednu zmínku o díle Leopolda Szondiho, Carla Gustava Junga nebo Alfreda Adlera.

K analýze Březinova díla můžeme přistoupit s metodologickou výzbrojí, kterou nám nabízí analytická psychologie Carla Gustava Junga. V psychologii existuje jen málo jevů, málo proměnných přímo pozorovatelných - oproti například hmotnosti v kg a krevnímu tlaku v mm sloupce rtuti. Většina jevů, o něž se zajímáme, není přístupna přímému pozorování, proto je označujeme jako hypotetické konstrukty, teoretické pojmy nebo latentní proměnné. Tyto jevy nejsou přímo pozorovatelné, „nejsou viditelné“. Příklady takovýchto hypotetických konstruktů jsou autorita, úzkost, prožívání štěstí, tvořivost, motivace. K vysvětlení těchto jevů potřebujeme teorii, koncepci a pro kvantifikaci určitý model měření.

Jak píše Carl Gustav Jung:

„Když je objeven nový, neobydlený kontinent, neexistují tam žádné orientační body, žádná jména, žádné ulice a každý nový osadník, který na něj vstoupí, o něm vypráví něco jiného. Něco takového se stalo, když lékaři poprvé pronikli do nové oblasti, do psýché. ... Osobní a světonázorové předsudky stojí v cestě psychologickému usuzování v první řadě a nejnebezpečnějším způsobem“ (Jung 2000, s. 102).

C. G. Jung rozšířil hranice poznání empirické vědy zavedením konstruktů „synchronicita“, což je pojem, který Jung razil pro vyjádření smysluplné koincidence mezi psychickou a fyzickou událostí, jež spolu nejsou kauzálně spojeny. K takovým synchronistickým fenoménům můžeme počítat např. sny, vize, předtuchy, které se ukážou jako „pravdivé“, tzn. mají obdobu ve vnější realitě. Za projev principu synchronicity můžeme označit také

podobné nebo stejné sny, myšlenky, které se ve stejné době vyskytují u různých lidí na různých místech (Jung 1994).

Než přistoupíme k analýze Březinova díla, musíme si ještě připomenout Jungův koncept nevědomí. Rozlišuje nevědomí individuální a kolektivní. Individuální nevědomí je to, co jsem získal po narození, na co momentálně nemyslím, co jsem zapomněl, vše, co vnímají mé smysly, ale nezaznamenává mé vědomí. Všechno budoucí, co se ve mně připravuje a teprve později dospěje k vědomí, to vše je obsah nevědomí. Přidáme-li k těmto individuálně získaným obsahům ještě více nebo méně záměrná potlačení nepříjemných představ a pojmů, dostaneme se k pojmu osobní nevědomí. Obsahy osobního nevědomí jsou neviditelné, ale představují skutečnost (Tatsache, Wirklichkeit), působí, ovlivňují jednání a prožívání člověka. Kromě toho však v nevědomí nacházíme vzorce chování, které nebyly individuálně získané, ale představují připravenost reagovat na podněty určitým způsobem. Jsou to způsoby chování charakteristické pro všechny lidi nebo pro skupiny lidí, kteří tvoří národy. Instinkty a archetypy tvoří kolektivní nevědomí. K všelidským archetypům patří například archetyp dítěte nebo archetyp moudrého starce. Mezi archetypy specifické pro určité velké skupiny osob patří postavy, které se zjevují ve snech – postavy z germánské mytologie u Jungových německých pacientů ve dvacátých letech minulého století – nebo postavy z bájí a mýtů jednotlivých národů - tři Svatoplukovi synové, postava Krysaře, Kejklíře, žitý mýtus dvou spolupracujících soluňských bratří Konstantina a Metoděje, nebo naopak archetyp dvou zneprátených bratří. Také obsahy kolektivního nevědomí jsou „neviditelné“, ale působí, projevují se. Archetyp kolektivního nevědomí působí tak, že určité velké skupiny osob projevují připravenost reagovat na vnější události konkrétním způsobem (připravenost k boji, snaha vymanit se z ponižujícího postavení, připravenost být mostem mezi kulturami atp.). Hovořit v dnešní době o národu v intelektuálním českém prostředí je spojeno s rizikem nepochopení a možností být zařazen do kategorie starších venkovanů, kteří ztratili kontakt s výzvami současného světa. Otokar Březina hovoří o národech například ve zmíněné eseji Mír: „Každé násilné sjednocování národů rozmnožuje jen bolest na této zemi. Neboť i národ, když dospěl prací k uvědomění svému, touží po věčnosti. ... Nikoli národ v druhém národě, ale každý národ v hlubinách vlastní své bytosti má největšího svého nepřítele“ (Březina 1996, s. 145).

Po tomto nastínění možného myšlenkového rámce se prosím vraťme k dílu Březinovu.

Veškerý boj na této zemi je jenom obrazem boje ve světě neviditelném. Co tím chtěl básník říci? Za prvé, existují dva světy, jeden viditelný a jeden neviditelný. Za druhé, v obou světech probíhá dění, které je možno označit za boj. Za třetí, rozhodující pro výsledek je boj v

onom světě neviditelném, boj na zemi je jenom jeho obrazem. Jestliže je jeho obrazem, svět neviditelný skutečně existuje a boj v něm je skutečnost, realita. Na dalším místě v eseji Mír Březina píše: „... po tvorbě toužící duchové... mohou být účastni úžasného divu lásky, neuvěřitelného v této kruté přírodě, a přece v životě duchovním se uskutečňujícího, jenž dává člověku tušit, proč vyvstal z propastí tvůrčí vůle tento kosmos viditelný i neviditelný“ (Březina 1996, s. 146).

Jak popisuje Březina svět viditelný? V básni Odpovědi ze sbírky *Ruce* čteme: „Jsme stížení kletbou: i v letu / nejvyšších roztoužení / tíží země jsme podrobeni / do tmy krve své pohrouženi. // Tíží vás odění těžkooděnců: v zápolení / k vysvobození všech bytostí země jste vyvoleni“ (Březina 1970, s. 34). Neviditelný svět je tedy lehčí. Viditelný svět je svět vnímaný našimi smysly, vnímáme ho pomocí mikroskopu nebo dalekohledu. Viditelný svět je popisován v učebnicích fyziologie nebo akademické psychologie. Média nás zaplavují informacemi z viditelného světa.

Jaký je však ten Březinův svět neviditelný? Jak působí? Jak ho můžeme poznat? A je vůbec poznatelný naším rozumem? O co se bojuje? Jak mohu jako jednatel tento boj ovlivnit? Můžeme se ptát po zákonech onoho světa? Jsou jiné nebo stejné jako ve světě viditelném? Má vůbec smysl klást si takové otázky? Březina popisuje více úrovní tohoto neviditelného světa. „Každá myšlenka zvoní jako šíp letící z tábora do tábora“ (Březina 1996, s. 144). Hovoří o úrovni myšlenek v onom neviditelném světě. My si můžeme na pozadí koncepce člověka C. G. Junga analýzou osudů jednotlivce i národů ověřit, že děje ve světě myšlenek jednotlivce i národů předcházejí dějům ve světě neviditelném. Psychoterapeut změnou „neviditelných“ myšlenek příznivě ovlivňuje fyzický stav člověka. Naopak existují myšlenkové systémy, které – pokud jim holdujeme - nás mohou přivést do pracoven psychoterapeutů. Myšlenky na sjednocení proletářů (Německo, 1848) nebo sjednocení a vybudování Nové Evropy (Německo, kolem roku 1930) předcházely viditelným dějům. Zkonstelovaly konkrétní viditelné události. Na začátku velkého viditelného štěstí i neštěstí je tedy vždy myšlenka.

Pohled do další, vyšší úrovně před námi Otokar Březina otevírá, když píše: „... zápas proniká za hranice slova, v oblasti tušení a podvědomého, v nádheru světů neviditelných“ (Březina 1996, s. 144).

Zatím zdá se, jako by proti sobě stály jasně odděleny dva světy. Svět viditelný, svět empirie na jedné straně a svět velkých zaslíbení, které jsou nám v dílech proroků předávána v obrazech, v metaforách. Analytická psychologie C. G. Junga nám poskytla výzbroj pro

orientaci, pro bádání na onom neviditelném světadílu, jakým je lidská psýché ve své kolektivní vrstvě. Důležité je, že přitom splňuje základní atribut vědeckosti, umí popsat svoji metodu.

Onen neviditelný svět nesporně zajišťuje výše zmíněný princip synchronicity. Zajišťuje také princip spravedlnosti? Vztah mezi rozhodnutím k mravnímu činu a následky pro můj osud, pro osud všech bytostí země? Žijeme v době velkého rozvoje počítačů pracujících s pamětí? Existuje v neviditelném světě řečeno jazykem přírodovědy paměť pro naše myšlenky nebo činy?

Oporu v hledání onoho neviditelného, přitom však působícího světa a při pokusu o přiznání substanciálnosti neviditelnému světu nacházíme u C. G. Junga téměř v celém jeho rozsáhlém díle, jasně a věcně se vyjadřuje například ve stati Základní problém současné psychologie:

„Zatímco středověk, jakož i antika, ba dokonce celé lidstvo vycházelo od svých prvopočátků z přesvědčení o substanciální duši, vznikla ve druhé polovině devatenáctého století psychologie ‚bez duše‘. Vlivem vědeckého materialismu se všechno, co se nedalo spatřit očima a ohmatat rukama, stalo pochybným, ba dokonce získalo špatnou pověst, neboť to bylo podezřelé z metafyziky. ... Psychično není... souhrnem všeho subjektivního, nýbrž je něčím objektivním, něčím, co žije samo ze sebe a co spočívá samo na sobě“ (Jung 1994, s. 11, s. 17).

Samozřejmě C. G. Jung není jediným myslitelem, který nám nastavuje směrovky v onom světě neviditelném a působícím. Z významných badatelů je nutno zmínit alespoň Pierra Teilharda de Chardin. Ve svém zásadním díle přeloženém do češtiny a vydaném pod názvem *Místo člověka v přírodě* užívá pojmu noosféra a píše:

„Etnické a sociální sjednocování vyzdvihuje pozvolna člověka... do postavení nového zvláštního obalu naší Země. Víc než pouhé odvětví, víc než přírodní říše... nepředstavuje tento hustě propletený obal... nic menšího než právě ‚sféru‘, kterou budeme nazývat noosférou, čili myslící sférou“ (Teilhard de Chardin 1993, s. 62).

Kdybychom procházeli běžné učebnice psychologie, fyziologie a jiných disciplín, možná bychom zmalomyslněli. Metodologie těchto věd nám jasně říká, že není každý problém vědeckým problémem. Vědecký problém pracuje s definicemi na úrovni nominální, abychom jej mohli vědecky zkoumat, musíme pracovat s operacionálními proměnnými. Marnou naději nám dávají ti, kteří sdělují, že svět je skrz naskrz poznatelný, ale zatím je jen částečně

poznány. Otázky existenciální a spirituální si kladou již dospívající, většinou však lidé ve druhé polovině života. Ti by rádi znali odpovědi na řadu výše zmíněných otázek, a nemohou být uspokojeni a uklidněni ujištěním, že problémy, na něž hledají odpovědi, nejsou problémy vědeckými. Naše tichá melancholie po seznámení se s nejnovějšími výsledky vědy založené na induktivní výzkumné strategii by mohla pramenit z poznání množství výsledků dílčích výzkumů, které však nepronikají do oblastí, o jejichž existenci nám podávají zprávu proroci. Tam induktivní metodologie s principem od jednotlivého k poznání obecných zákonitostí nedosáhne. S veškerou vědeckou kritičností, a přitom pokorou bychom proto měli přistoupit nově k Březinovu dílu, které můžeme chápat jako dílo prorocké. Pro širší veřejnost by bylo přijatelnější označení jeho díla za prognostické. Zároveň by bylo užitečné připomenout si pro komparaci jiná díla přinášející Poselství z úrovní individuální praktické zkušenosti i z rovin dosavadní vědecké induktivní metodologii nedostupných. Prvním krokem na této cestě může být obsahová analýza Březinova díla a pokus o jeho věcné zkoumání. Překvapení pak zjistíme, jak prorocky popisuje a jasně vysvětluje současné světové dění.

Literatura.

Březina, Otokar: *Eseje*. Votobia, Olomouc 1996

Březina, Otokar, Josef Veselý a Jaroslav Novák: *Stavba ve výši: památce Otokara Březiny*. Blok, Brno 1970

Jung, Carl Gustav: *Základní problém současné psychologie*. Duše moderního člověka. Přeložil Karel Plocek. 1. vydání. Atlantis, Brno 1994, s. 11 – 27, *Synchronicita*. Tamtéž, s. 322 – 323.

Jung, Carl Gustav: *Základní otázky psychoterapie*. Výbor z díla, svazek I, přeložil Jiří Dan, odborný redaktor českého vydání prvního svazku Karel Plocek. Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno 2000, s. 97 – 115.

Teilhard de Chardin, Pierre: *Místo člověka v přírodě*, z francouzských originálů přeložili Jan Němec, Jan Sokol. Svoboda – Libertas, Praha 1993.

Westermann, Rainer: *Wissenschaftstheorie und Experimentalmethodik: Ein Lehrbuch zur Psychologischen Methodenlehre*. 1. Auflage. Hogrefe, Verlag für Psychologie, Göttingen, Bern, Toronto, Seattle 2000.

Jména:

Jiří Dan, Karel Plocek, Carl Gustav Jung, Rainer Westermann, Pierre Teilhard de Chardin, Josef Veselý, Jaroslav Novák, Sigmund Freud, Leopold Szondi, Wolfgang Lutz